

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

УДК [316.66:323.2](=161.2)"18/19"

Тарас ВОЗНЯК

ДВА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Спостерігаючи за складним процесом становлення української політичної нації, я дійшов висновку, що ті зіткнення, які відбуваються у нашому суспільстві, значною мірою витікають із того, що різні частини народу України по-різному бачать, якою повинна бути держава з назвою «Україна». І до того часу, поки ми не дійдемо до розуміння, що це справа істотна, ми не розумітимемо, що ж насправді з нами відбувається, чому ми так і не можемо прийти до тієї прагненої єдності. А тому наш український проект так і залишиться недобудованим. Бо ж одні будують одне, тоді як інші – інше. І найбільшою проблемою тут є не лише так званий територіальний поділ України на «помаранчеву» та «синю». Проблема глибша – вона значною мірою світоглядна. У цьому сенсі українські та російські традиціоналісти чи націоналісти ближчі один одному – вони хочуть бачити один і той самий тип суспільства і держави – щоправда, з різним забарвленням. Тоді як інша частина суспільства, умовні демократи, засадничо хоче розбудовувати інакший тип спільноти та держави.

Гадаю, що час на хоч якусь дискусію з цього приводу. Чому саме тепер? Та тому, що Україна йде на чергове коло в пошуках своєї самості. Сьогодні потрібно визначитися, що ж ми хочемо побудувати, щоб знову не залишитися коло розбитого корита. Суспільство повинно бути готовим як до наступної зміни влади, так і до наступної зміни форми влади. Повинні бути розроблені пропозиції, якою має бути наступна Українська республіка. Сьогодні всі зрячі бачать, що ця Українська республіка догасає. І ці пропозиції повинні мати як філософське, так і політичне наповнення. Бачення наступної Української республіки має бути світоглядним, а не тільки передвиборчим планом чи програмою – це вже було і ні до чого воно не привело і не призведе. Мова має йти про перезаснування країни на інших світоглядних засадах. Не біймося перезаснування нашої Республіки. Он Франція вже має V Республіку, а Польща III Республіку. Важливо, щоб наступна Рес Публіка (Res Publica) – справді стала нашою «спільною справою, «справою народу», а не жменьки людей.

А що ж ми маємо в Україні? Які світоглядні пропозиції? І які пропозиції політичні – бо ж вони тісно пов'язані? І чи ми оригінальні у цій своїй внутрішній боротьбі? Чи, може, ми улягаємо більш загальним трендам? Подивімося, які конвульсії стрясають сусідню Угорську республіку – донедавна ця країна так називалася. Тепер це просто Угорщина. Змінився світогляд правлячого політичного класу. Ми бачимо не менш потужні, хоча підспудні, процеси у Росії. Все це результати змін світогляду чи філософії, якщо хочете.

Мені здається, що є дві концепції творення, формування та консолідації політичних націй. Значною мірою вони опираються на те, звідки нація черпає мотивацію для свого існування, енергію для свого розвитку і в якому напрямку вона хоче розвиватися.

Як не парадоксально, є нації чи їх частини, які черпають свою енергію тільки в минулому й дивним чином пробують розвиватися в минуле. А є нації чи їх частини, які черпають енергію в майбутньому і розвиваються в майбутнє. Ні, для посполитої свідомості час і далі розгортається з минулого через сьогодні у майбутнє. Хоча Мартін Гайдеггер (*Martin Heidegger, 1889–1976*), аналізуючи природу часу, однозначно показав, що час, події з'являються з майбутнього, щоб через сьогодні потонути в минулому. Та я не про це. Я про те, як та чи інша нація або її частина (як-от політичне середовище чи партія) конструюють своє місце в історії, яке майбутнє планують і яке сьогодні, виходячи з цього конструкту, мають. Найістотніше, що я хочу сказати, полягає в тому, що є не тільки дві концепції часу: концепція, яка окреслює час, що плине з минулого через сьогодні в майбутнє та концепція, яка окреслює час, який струменить із майбутнього через сьогодні в минуле, але є й тісно пов'язані з цими двома концепціями часу концепції творення єдностей, які ми називаємо націями. Зрозуміло, що концепції творення націй є тільки наслідками, причому частковими наслідками концепцій часу. Перш ніж перейти до цих часткових випадків, я не міг не згадати про випадки більш загального характеру.

Та перейдімо до концепцій творення, формування та консолідації політичних націй:

ПЕРША КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІЙ. ЧАС, ЩО ПЛИНЕ З МИНУЛОГО ЧЕРЕЗ СЬОГОДЕННЯ У МАЙБУТНЄ

Перша з них, як вже заявлено, пов'язана з концепцією, яка окреслює *час, що плине з минулого через сьогодні в майбутнє*. Джерелом і сьогодні, і тим паче, майбутнього в такому випадку є минуле. Таким чином минуле відіграє набагато більшу роль, ніж навіть сьогодні та майбутнє. У минулому, якщо нація розбудовується за цією парадигмою, криється сенс її сьогодні та майбутнього. У цьому минулому криється і план розгортання її сьогодні та майбутнього. Тому минуле бачиться як еталон, зразок. У сьогодні чи майбутньому не може нічого постати, що не витікало би з минулого і що не було би закладене в цьому ж минулому цієї нації, що розвивається.

Якщо говорити про історичний зріз цього минулого, то для нації воно є зразком т. зв. «золотої ери» – ідеального періоду існування світу чи цієї конкретної спільноти. Такий світогляд базується на переконанні, що ця «золота ера» детермінує весь подальший розвиток людства чи цієї конкретної спільноти, наприклад, українського народу. У подальшому після «золотої ери», звісно, йде деградація й ми отримуємо наше печальне сьогодні. Щоправда, зорієнтовані на цю «золоту еру» інтелектуальні, суспільні та політичні нурти чинять зусилля, щоб до нього повернутися. Як дитина, яка хоче повернутися у лоно матері. Цим поверненням до «золотого віку» вони неначе планують своє майбутнє. Причому майбутнє, яке в ідеалі мало б бути поверненням у минуле, у той самий «золотий вік». По суті такий спосіб бачення минулого, сьогодні і майбутнього (насправді цього майбутнього немає) у найкращому випадку – це повернення в минуле.

Найбанальнішою, однак промовистою ілюстрацією спроб повернутися в минуле, є історія нацизму, яка намагалася в результаті повернути спільноту тих, кого вони вважали арійцями, до «золотого віку» арійських праотців. Звичайно на іншому витку

спіралі історії. Ця ілюстрація, без сумніву, вульгарна. Однак симптоматична й дуже добре ілюструє і у філософському, і в ідеологічному, і в політичному сенсі тезу про те, що такий спосіб думання позбавляє людину майбутнього. Я не про крах III Райху, не про крах самої ідеї повернутися до «золотого віку» арійських праотців, не про крах нацистської метафізики. А про неможливість таких проєктів взагалі. Повернутися в минуле, звісно, неможливо. Хоча зусилля було зроблене неймовірне. Та час не є *уроборосом* (*οὐροβόρος*, від *οὐρά* – «хвіст» і *βόρος* – «той, що пожирає» – буквально «той, що пожирає свій хвіст» – це змій, що звернувся у коло та кусає свій хвіст). До речі, нацистська свастика є одним із символів *уробороса*. Може тому в нацистській метафізики й не було відкритості на майбутнє, а тільки на минуле.

Найбільш повчальним у всій цій нацистській епопеї є безперспективність саме такого позиціонування себе щодо минулого, сьогодення та майбутнього. І найпечальнішим результатом такого позиціонування є закритість таких світоглядних та політичних проєктів до майбутнього. Казус III Райху, звичайно, є крайнім випадком. Тому й таким показово катастрофічним.

Але якщо не всі нації, то їхня більшість, принаймні частково теж схиляється до такого способу позиціонування себе в часі. «Час» у реальності нашого існування ми називаємо «історією». А «позиціонування в часі» ми називаємо «нашим місцем в історії».

Але «наше місце в історії» потрібно якось описати. Для того існують кодифіковані національні історії. «Кодифіковані» означає прийняті як такі, що відповідають дійсності, відповідають «тому, що насправді було». При цьому ніхто не звертає жодної уваги на те, що ця кодифікована історія періодично переписується, – проте всі, кому її подають як «справжню» історію, переконані, що все, що на даний момент вона описує, і відповідає «справжній історичній дійсності».

Та кодифікована історія – це розгорнутий текст, якого мало хто читав. Для широкого загалу, щоб увести історичний канон у політичну площину, потрібно її спростити. Причому навіть не до максимально спрощеної шкільної історії – того конструкту, із яким ми мали справу у дитинстві, – а буквально до набору знаків, які й окреслюватимуть «наше місце в історії». Ці знаки – це галерея героїчних чинів певної спільноти. Оскільки ми ведемо мову про конструювання націй, то для неї історія подається як галерея героїчних чинів нації. Причому байдуже, що сучасні політичні нації здебільшого постали у XVIII–XX століттях – їхні героїчні чини сягають глибокого Середньовіччя й навіть далі.

Як правило, це спектакулярні військові перемоги. Уже стало майже традицією, що історія національних спільнот подається виключно як мілітарна історія того чи іншого народу. Є, щоправда, й святці інтелектуалів, науковців, мистців, але про них потім. Зазвичай, галереї військових перемог подаються ще більш спрощено – персоналіфіковано. Бо ж кожна з битв мала свого воєначальника, вождя, героя. Ідеться про ще простіший символ – символ національного героя. І тоді «наше позиціонування в часі», «наше місце в історії» постає як «пантеон національних героїв».

У нашому українському варіанті – це пантеон князів, королів, гетьманів, зазвичай, військових діячів УНР, ЗУНР, Карпатської України, УПА – від князя Володимира до Степана Бандери (1909–1959).

«Пантеон національних героїв» формують історики. Здебільшого історики доби романтизму чи post-романтики, як-от, незнаний автор «Історії Русів» (кін. XVIII – поч. XIX ст.), Микола Костомаров (1817–1885), Михайло Драгоманов (1841–1895),

Володимир Антонович (1834–1908). До них долучаються «національні поети» – Тарас Шевченко (1814–1861), Пантелеймон Куліш (1819–1897), Адам Міцкевич (*Adam Bernard Mickiewicz, 1798–1855*), Александр Пушкін (*Александр Сергеевич Пушкин, 1799–1837*), Шандор Петефі (*Petőfi Sándor, власне Александар Петрович, 1823–1849*). Потім творяться галереї гіпотетичних образів «національних героїв». І над візуалізацією цих уявних образів працюють художники. Найбільш показово тут є праця Яна Матейка (*Jan Alojzy Matejko, 1838–1893*) із його образами сорока польських королів. Це повторюється і в сьогоденні – ну от хоча б високомистецький пантеон українських гетьманів сучасного українського графіка Сергія Якутовича (1952). Далі йдуть драматурги, кінорежисери, мультиплікатори й т.д. Процес творення «пантеону національних героїв» не зупиняється.

Однак використовують цей «пантеон національних героїв» політики чи, радше, творці політичних націй. «Пантеон національних героїв» формує сітку опірних точок, на якій монтується, моделюється, твориться такий конструкт як політична нація.

Зазвичай, «пантеон національних героїв» твориться саме напередодні формування політичної нації. А це, власне, була доба Романтизму. Коли я пишу про монтування, моделювання, творення такого конструкту як політична нація, то це не означає, що це робить якась одна особа чи група осіб. Вони беруть участь. Але творення політичної нації – великий суспільний процес. Однак без цих окремих осіб чи груп осіб він теж може не відбутися. Це і є так зване «місце особи чи групи осіб в історії». У Європі модерні нації поставали у проміжку між XVIII та XX століттями. Більшість європейських політичних націй (не етносів) постала в епоху Романтизму, тобто у XIX столітті – італійська і німецька, і угорська, і польська, і українська політичні нації. Є, щоправда, політичні нації, які конструювалися дещо інакше. Вони монтувалися на каркасі лояльності до тієї чи іншої монархії, як-от британська, французька, нідерландська, португальська чи іспанська політичні нації. Деякі з них формувалися ще раніше, навіть у XVII столітті, як-от нідерландська. Та «пантеон національних героїв», якщо в них він достатньо розбудований, вони формували *post factum* у XIX столітті, коли поставали нові лояльності, й лояльність до монарха змінювалася на лояльність до народу чи нації. Таким чином, «пантеони національних героїв» формувалися тоді ж, коли почали формуватися й локальні етнічні націоналізми. Націоналізми, байдуже які, неодмінно потребують цих «пантеонів національних героїв», «галерей національних чинів». Ними вони обґрунтовують право на життя, право на територію, право на домінування тієї чи іншої національної спільноти, тієї чи іншої політичної нації, як вони її розуміють.

Зрозуміло, що ні князь Володимир, ні навіть гетьман Іван Мазепа уявити собі не могли, що буде така спільнота, як сучасна українська політична нація включно з Кримом та кримськими татарами. А тим більше, що вони стануть його опорною точкою: увійдуть у «пантеон національних героїв України». До речі, якщо ми вважаємо кримських татар учасниками сьогоденньої української політичної нації, то чому ханський рід Гіреїв (*Geraular*) не представлений у нашому пантеоні?

Сьогоднішнє розуміння українства, яке набирає своєї форми у вигляді сучасної української політичної нації, є конструкцією, яка стала реальністю в 1991 році. Ще раз прошу не плутати з українським народом, етносом як в Україні, так і поза Україною сущим. Сьогоднішню українську політичну націю творять усі ті, хто в силу тих чи інших обставин стали чи згодилися стати громадянами України. Навіть 1990 року

української політичної нації не існувало. Був український народ. Та 1991 року з'явилася реальність, яка сьогодні називається по-різному. Я називаю її «сучасною українською політичною нацією», а хтось – «народом України» – це всі громадяни України. Поняття й реальність «народу України» зафіксована в Конституції України – угоді всіх тих, хто є громадянином України.

Однак в українському суспільстві функціонує й етно-національне та етно-націоналістичне розуміння української нації. Очевидно, що вона включає всіх етнічних українців (хоча це теж питання не остаточно строге) як в Україні, так і поза її межами.

У чомусь ці дві концепції співпадають, а в чомусь і конкурують. Якщо концепція «сучасної української політичної нації» чи «народу України» відображає реальний стан, то концепція «етнічної української нації» є радше проектом чи мрією. Однак проектом, зверненим у минуле. Тут варто пригадати й «наше позиціонування в часі», і «наше місце в історії», і наш «пантеон національних героїв», які є й опорою такого розуміння нації, але й розвертають її до минулого. Майбутнє для таких проектів, із метафізичної точки зору, закривається. Ще раз повторюся – не з політичної, а з метафізичної точки зору. Таке розуміння «національного» хоче повернення до «золотого віку». Воно плаче, зберігає, оберігає, консервує. Проте не дивиться вперед, до витоків часу.

Із огляду на виключне значення для етно-національного розуміння нації й «нашого місця в історії», і нашого «пантеону національних героїв», вони є не лише інструментом розбудови нації, але й аргументом в її конкуренції з іншими етно-національними проектами.

Скільки списів було зламано у «наукових» дискусіях щодо українсько-російської, українсько-польської і т.д. історії. Скільки процесів та подій, у яких брали участь обидві сторони, переосмислювалося – а віз і нині там. Не допомагають ні факти, ні результати судмедекспертизи. Оцінка їхніх результатів все одно не співпадає. І не співпадає. Але тільки за такого способу мислення, коли ми сперечаємося про «наше місце в історії» і наш «пантеон національних героїв» – тобто про «наше позиціонування в часі», – чи ми замикаємося на минулому, нашому «золотому віці», чи спробуємо розкритися до майбутнього.

Очевидно, що особливої дискусії щодо князя Володимира немає. Хоча з росіянами, напевно, таки є. Однак вже щодо постаті гетьмана Івана Мазепи (1639–1709) іде інерційна, ще з часів Петра I (*Пётр Алексеевич*, 1672–1725), боротьба. І в незалежній Україні перемагає не етно-національна українська концепція, а рудименти старого російського імперського тлумачення його (і всіх українців) місця в історії. Точніше – відсутності місця. Тому й немає пам'ятника Іванові Мазепі в Полтаві. Хоч шведам є – вони ж є нацією. Натомість щодо українців це питання ще не всім прийнятне. Боротьба триває.

Є постаті, щодо яких дискусія просто в'яла. Як-от: Симон Петлюра (1879–1926), Євген Петрушевич (1863–1940). А є фігури, які стали знаковими. Вони ще занадто близько до нас і тому опинилися на вістрі протистояння. Як-от Степан Бандера (1909–1959) та Роман Шухевич (1907–1950).

Та досі ми вели мову про конкуренцію «місць в історії» та «пантеонів національних героїв» різних етно-національних проектів.

Але є ще й внутрішньо національна полеміка стосовно свого позиціонування найперше щодо часу, а потім вже й щодо «пантеону національних героїв».

ДРУГА КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІЙ. ЧАС, ЩО ПЛИНЕ З МАЙБУТНЬОГО ЧЕРЕЗ СЬОГОДЕННЯ В МИНУЛЕ

Друга концепція формування націй, як вже заявлено, пов'язана з концепцією, яка окреслює *час, що плине з майбутнього через сьогодні в минуле*. Джерелом і сьогодні і, тим паче, минулого є майбутнє. Ми чинимо так чи інакше саме тому, що хочемо здобути щось надзвичайно важливе для нас у майбутньому. Як-от справжні християни всі свої кроки в минулому й сьогодні чинили й чинять тільки з огляду на Спасіння, яке гряде. Гряде з майбутнього. Так само позитивісти організують усю свою діяльність із огляду на процвітання, яке неминуче буде. Буде в майбутньому. Таким чином, для них майбутнє відіграє набагато більшу роль, ніж сьогодні чи, тим паче, минуле. У майбутньому для них приховано сенс сьогодні та минулого. У цьому майбутньому приховано і план розгортання сьогодні та його осідання в минулому. Тому майбутнє задає еталон, зразок того, як має жити людина. У сьогодні чи минулому не може нічого постати, що не променилося б з майбутнього. Майбутнє визначає минуле й сьогодні, а не навпаки.

Якщо говорити про історичну реалізацію цього майбутнього, то це – шлях світу або якоїсь спільноти до ідеалу чи своєї повні. Історія розгортається з огляду на те, що Спасіння, чи «вік процвітання», попереду, у майбутньому. Воно й детермінує весь подальший розвиток людства чи якоїсь спільноти. Сьогодні як для особи, так і для спільноти – це шлях до майбутнього. Зорієнтовані на Спасіння або «вік процвітання» інтелектуальні, суспільні та політичні нурти чинять зусилля, щоб його досягнути чи принаймні рухатися в напрямку до них. Не повертатися в минуле «золотого віку», а піднятися до Спасіння та «віку процвітання». І цим справді відкривають для себе те майбутнє.

Але до чого тут формування сучасних політичних націй? А ось до чого: багато політичних націй свого часу було збудовано не на «галереях національних чинів» та «пантеонів національних героїв», а на вірі у Спасіння чи майбутнє процвітання ще на землі. Із огляду на християнську природу Спасіння воно побудоване на жертві. Тому для таких спільнот дуже важливим є «пантеон спільних поразок». Як-от для гнаних та переслідуваних протестантів у іспанських Нідерландах, пуритан, що рятувалися від переслідувань у Північній Америці. Але до чого тут поразки, запитаєте ви?! А до того, що Спасіння без жертви не буває. Або ми не християни, мусульмани, юдеї... Причому жертва може бути різною. І жертва, яка веде до Спасіння, відкриває майбутнє.

Напевно, не потрібно пояснювати, що таке консолідація з огляду на трагічну спільну долю. Спільними можуть подаватися як перемоги, які персоніфікуються в національних героях, так і поразки, які мають своїх героїв, яких називають мучениками чи подвижниками.

Для українців перелік поразок – це вервиця навал від монголо-татарської навали до більшовицької, нацистської, хортистської, антонесківської і т. д. Ці поразки також мають свої знакові події. Як-от падіння Києва в XIII ст., «Руїна» XVI ст., Крути 1918 р., Голодомор 1932–1933 рр., репресії 1930–1950 рр., ГУЛАГ.

Ми не оригінальні в розбудові нашої політичної нації на цьому «пантеоні спільних поразок». Очевидним прикладом цього є й наші сусіди. Вони теж розбудовують свої політичні проекти радше на поразках, ніж на перемогах. Польща, може, навіть більшою мірою, ніж Україна. Вона розбудовує сучасну польську націю на Трьох

поділах Речі Посполитої в XVIII ст., катастрофі нацистсько-більшовицької окупації 1939 року. Натомість Угорщина – на трагедії «Тріанону», коли угорці стали найбільш розділеним державним народом Європи. У 1920 році палац Великий Тріанон під Парижем став місцем підписання Тріанонського договору, який залишив Угорщину без третини її території й народу. Ще й досі слово «Тріанон» символізує для угорців одну з найбільших національних трагедій.

Найбільш показовим є приклад Ізраїлю, який сконструював свою новітню ізраїльську політичну націю на етосі Єгипетського полону (*XVI–XIV ст. до н. е.!*), Вавилонського полону (*VI ст. до н. е.!*), Руйнування Храму (*586 р. до н. е.!*), Руйнування Другого Храму (*70 р н. е.!*), Розсіяння по світу (*70 р н. е.!*), численних погромів у розсіянні і, нарешті, Голокосту (*1933–1945*).

Абсолютно очевидно, що героїчна традиція «золотого віку» виводиться з поганства, тоді як парадоксальна традиція перемог через поразки має своє коріння у профетичних релігіях, релігіях, що опираються на пророцтво, яке стосується майбутнього. Насамперед йдеться про релігії, що б'ють із джерела Старого Заповіту. Це і юдаїзм, і християнство, й іслам. І не важливо про яке майбутнє і для кого майбутнє – для спільноти чи особи – йдеться. Профетичні релігії розвертають і людину, і людство до майбутнього, яке її чекає. Минуле й навіть сучасне не такі важливі. Не важливо чи ти еллін, чи ти юдей, минуле не важливе. Не важливо, чи ти рибалка, чи ти блудниця, минуле не важливе. Натомість сучасність інструменталізується задля майбутнього – для того й дано ті десять заповідей. Найважливішим є майбутнє «на лоні Авраамовому».

Тут аж ніяк не оминеш парадигми, заданої Христом – «смертю смерть поправ». Його чином є жертва, але не героїчний чин воїна-вікінга, а жертва як упокорення. Не дивно, що всі, хто задивлений у минуле, у «золоту еру» предків, неминуче стають супротивниками Спасіння через упокорення, творення на поразках.

Пантеон поганських богів і є пантеоном інтелектуальних та політичних середовищ, які апелюють до спільного минулого – духа землі («священної», «споконвічної») території, місця), духа предків (роду, племені, народу), культури (мови, пісні, звичаїв і т. д.). Пантеон поганських богів, який секуляризувався до «пантеону національних героїв», і є пантеоном усіх традиціоналістів, консерваторів та націоналістів – людей землі та крові.

Натомість ті, хто апелює до віри чи розуму, до профетичних, відкритих до майбутнього релігій чи у їхній світській формі – до просвітництва, космополітизму, громадянства світу мусять опиратися на цілком інший пантеон, «пантеон мучеників чи подвижників». «Пантеон мучеників духа» (юдейських, християнських та мусульманських святих), який у Просвітництві секуляризується до «пантеону геніїв світу», і є пантеоном усіх справді віруючих, а також, як не парадоксально, людей Просвітництва, космополітів, (як-от Іммануїл Кант (*Immanuel Kant, 1724–1804*) та Фрідріх Гьольдерлін (*Johann Christian Friedrich Hölderlin, 1770–1843*)) та громадян світу.

Для традиціоналістів, консерваторів та націоналістів «золота ера» була в минулому. Тому вони на неї і зорієнтовані. Для українців – це мітичні часи Аскольда і Дира, уже історичні часи Русі з її часто мітологізованими князями, легендарні часи Козаччини, героїзовані часи Визвольних змагань XX ст. (УНР, ЗУНР, Карпатської України, УПА).

Традиціоналісти, консерватори й націоналісти намагаються зберегти й навіть відтворити в сьогоденні ті цінності, які, як вони гадають, є «втраченими», «забутими»,

«упослідженими» цінностями землі та предків. Хоча насправді ці цінності так само здебільшого сконструйовані нещодавно. Звідси всі ці спроби «відродити» козацтво, національні звичаї, національну етнізовану культуру взагалі (всі ці милі нам *Коляди, Гагілки, Гаївки, Івани Купали* і т. д.). Звісно, що двічі в одну й ту ж річку ввійти не вдасться. Для наших предків усі ці дії не були етнографічними театралізованими постановками, а таїнствами, метафізичними актами. Та старі боги померли. Цих таїнств не повториш. Хоча спроби робляться. І знову ж – найбільш потужною спробою повернення таїнств неопоганства була нацистська консервативна революція (*ре-волюція як по-вернення*) у Німеччині. Нацисти зробили відчайдушну спробу наповнити свій етнотеатр, що покликався на германських предків та богів, духом. Чого варті хоча б ритуали, практиковані Орденем SS у замку Вевельсбург (*Wewelsburg*). Але навіть на побутовому рівні вони пробували вводити у звичаєву культуру неопоганські ритуали ініціації дітей, укладання шлюбу, похорону. Та попри всю німецьку відсутність гумору нічого з цього не вийшло. Не так, звичайно, смішно, як комуністичні «звездини» та «октябрини» – щось на кшталт хрещення немовлят.

Складне парадоксальне мислення у відповідності з парадигмою «Смертю смерть поправ» посполитим традиціоналістам не доступне, або вони його переосмислюють на свій героїчний штиб. Особливо традиціоналістам, не втаємниченим у пошуки витоків буття. Хоч це не означає, що вони не нестимуть кошички з крашанками та кільцями ковбаски до церков на Великдень.

Звичайно, традиціоналістами є не тільки націоналісти чи нацисти, але й інтелектуальні консерватори, які свідомо чи несвідомо пробують подолати дві основні духовно-інтелектуальні підвалини європейського світу – спадок профетичного монотеїзму (чин Христа) та спадок Посвітництва (раціоналізм). Найбільше зусиль у цьому напрямку доклали такі традиціоналісти і, відповідно, консерватори, як Фрідріх Ніцше (*Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1844–1900*) з його критикою християнства та Мартін Гайдеггер з його відчайдушною спробою прорватися до джерел первинного поганського мислення давніх греків. Вони та їх послідовники здійснили найбільш серйозну спробу продертися через пізніші нашарування до «первісних цінностей», сенсу втраченої істини, до буття як такого, до інтелектуальної та духовної «золотої ери» людства. Важко відмовити їм у симпатії – зусиль такої сили за останні кілька століть рівних не було.

Однак, зондуючи минуле, вони, здається, не зауважили одного парадокса. А саме: традиціоналіст та консерватор попри все мусить бути відкритим не лише до минулого та його цінностей, але й до майбутнього. Бо якщо цієї відкритості до майбутнього немає, то тратить сенс і зондування минулого. Можливо, це і є джерелом печального нігілізму Ніцше та арелігійності Гайдеггера.

Отож назвемо людей, що спрямовані в минуле, *традиціоналістами*.

Хоча до їх числа можна зарахувати таких блискучих мислителів, як Жозеф де Местр (*Joseph de Maistre, 1753–1821*), Луї Габріель Бональд Амбруаз (*Louis-Gabriel-Ambroise de Bonald, 1754–1840*), Франсуа Рене де Шатобріан (*François-René de Chateaubriand, 1768–1848*), Антуан Фабр д'Оліве (*Antoine Fabre d'Olivet, 1767–1825*), Рене Генон (*René Guénon, 1886–1951*), Юліус Евола (*Julius Evola, 1898–1974*), Мірча Еліаде (*Mircea Eliade, 1907–1986*), Герман Вірт (*Herman Wirth, 1885–1981*), Алєн де Бенуа (*Alain de Benoist, 1943*), Тітус Буркхардт (*Titus Burckhardt, або Ibrāhīm 'Izz al-Dīn, 1908–1984*), Фрїтьоф Шуон (*Frithjof Schuon, 1907–1998*), Клаудіо Мутті (*Claudio Mutti, 1946*) ets.

Спадкоємці духовно-інтелектуальних нуртів, як-от вірні профетичних релігій, спрямовані не в минуле, а до «кінця світу», до «виповнення часів», коли *«небо відійде, мов книга-сувій звиваний»* (Апокаліпсис, 6, 14). Їх історія – це історія майбутнього Спасіння. І пророки, які й є провозвісниками цієї благої вістки, пророчать тільки майбутнє. На очікуванні майбутнього й підготовці до нього й базуються всі профетичні релігії. При цьому очікування значною мірою полягає, якщо не в нехтуванні минулим і навіть сьогоднішнім, то в їх інструменталізації, бо все сьогоднішнє – *«марнота марнот – геть усе марнота»* (Еклезіаст, 1.1). Профетичні релігії перевертають світ поган із ніг на голову, ставлять абсолютно абсурдні з їхньої точки зору передумови Спасіння. Бо що для юдейських націоналістів-зелотів, які боролися проти римлян, може означати парадоксальна вимога *«якщо тебе вдарили по одній щоці – підстав інишу»* або «Нагорна проповідь» Христа *«Блаженні вбогі духом, бо їхнє є Царство Небесне. Блаженні засмучені, бо вони втішаються. Блаженні сумирні, бо вони успадкують землю. Блаженні голодні і спрагли на правду, бо вони наситяться. Блаженні милостиві, бо вони помилювані будуть. Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться. Блаженні гнані за правду, бо їхнє є Царство Небесне...»* (Матв., 5–7). Для них – це повний абсурд. Для тогочасного й сьогоднішнього поганина, звичайно ж, повністю сприймається максима Старого Заповіту *«око за око – зуб за зуб»* (Вихід, 21, 12, 24).

Назвемо людей, що так чи інакше очікують на «виповнення часів», *есхатологістами*.

До цього інтелектуального нурту в нові часи можна віднести Блеза Паскаля (*Blaise Pascal, 1623–1662*), Фрідріха фон Шеллінга (*Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, 1775–1854*), попередників екзистенціалізму Сьорена К'єркегора (*Søren Aabye Kierkegaard, 1813–1855*), Мігеля де Унамуно (*Miguel de Unamuno y Jugo, 1864–1936*), власне екзистенціалістів Габрієля Марселя (*Gabriel Honoré Marcel, 1889–1973*), Мартіна Бубера (*Martin Buber, 1878–1965*), Льва Шестова (*властиво Єзуда Лейб Шварцман, 1866–1938*), Ніколая Бердяєва (*Николай Александрович Бердяев, 1874–1948*), французьких персоналістів Еммануеля Муньє (*Emmanuel Mounier, 1905–1950*), Моріса Гюстава Недонселя (*Maurice Nédoncelle, 1905–1976*), Жана Лакруа (*Lacroix, Jean, 1900–1986*), німецьких протестантів діалектичних теологів Карла Барта (*Karl Barth, 1886–1968*), Пауля Тілліха (*Paul Johannes Tillich, 1886–1965*), Рудольфа Бульмана (*Rudolf Karl Bultmann, 1884–1976*) *ets.*

Задля об'єктивності слід відзначити, що й держави, засновані на профетизмі та спрямовані до майбутнього, нам не завжди імпонують. У найчистішому вигляді це різного роду теократії. Сьогодні найбільш показовою теократією є Ісламська республіка Іран. Хоча є держави більш помірковані – головню у світі ісламу, який динамічно розвивається. Але не тільки, у Латинській Америці християнство переживає якусь нову історію. Ще не відомо, що з цього вийде, однак це явно не стагнація. Так само і США можна частково вважати країною, яку заснували і в якій істотну роль відіграють саме спрямовані у такий спосіб у майбутнє політичні еліти – головню новітні протестанти.

До майбутнього розвернутий і інший інтелектуальний нурт, що пов'язаний з раціоналізмом та Просвітництвом. Спасіння у Христі він підмінив на спасіння через раціональне вдосконалення світу та людини у майбутньому. Це свого роду перенесення «лона Авраамового» на землю. Хоча теж у майбутнє. Різні інтелектуальні, мистецькі та політичні середовища представляють це майбутнє по-різному. І цими

спадкоємцями є і власне раціоналісти-просвітники (*Les Lumières*), і демократи у найширшому сенсі слова, і класичні ліберали, і соціалісти, і навіть комуністи. Назвемо їх *post-просвітниками*.

До них можна віднести власне просвітників Рене Декарта (*René Descartes, 1596–1650*), Готфріда Вільгельма Ляйбніца (*Gottfried Wilhelm von Leibniz, 1646–1716*), Шарля-Луї Монтеск'є (*Charles-Louis de Montesquieu, 1689–1755*), Вольтера (*Voltaire, справжнє ім'я François Marie Arouet, 1694–1778*), Дені Дідро (*Denis Diderot, 1713–1784*), Девіда Г'юма (*David Hume, 1711–1776*), Жан-Жака Руссо (*Jean-Jacques Rousseau, 1712–1778*), Поля Анрі Гольбаха (*Paul Heinrich Dietrich Baron von Holbach, 1723–1789*), Бенджаміна Франкліна (*Benjamin Franklin, 1706–1790*), Томаса Джеферсона (*Thomas Jefferson, 1743–1826*). Але також і їх послідовників – Іммануїла Канта (*1724–1804*), Ісаака Ньютона (*Sir Isaac Newton, 1643–1727*), Адама Сміта (*Adam Smith, 1723–1790*), Вольфганга Амадея Моцарта (*Joannes Chrysostomus Wolfgang Theophilus Mozart, 1756–1791*), Йогана Вольфганга фон Гете (*Johann Wolfgang von Goethe, 1749–1832*), Людвіга ван Бетховена (*Ludwig van Beethoven, 1770–1827*), Алексіса де Токвіля (*Alexis-Charles-Henri Clérel de Tocqueville, 1805–1859*), Карла Маркса (*Karl Marks, 1818–1883*). І вже сьогодні – Юргена Габермаса (*Jürgen Habermas, 1929*) ets.

Держави, засновані на цих засадах, видається, найбільш успішні. Як-от США, більшість держав ЕС. Але є держави, які засновані *post-просвітниками*, наприклад, комуністами у всіх їхніх відмінах, які не викликають ніякої симпатії. Варто згадати хоча б СРСР часів Йосифа Сталіна (*Йосиф Джугашвілі, იოსებ ჯუღაშვილი, 1878–1953*), Китай часів Мао-Дзедуну (*1893–1976*), Камбоджу часів Пол-Пота (*Salot Sar, 1925–1998*) і сьогоднішню Північну Корею, якою править династія «червоних імператорів» Кімів (*Кім Ір Сен, 김일성, 1912–1994, Кім Чен Ір, 김정일, 1941–2011, Кім Чен Ин, 김정은, 1983*).

Для есхатологів, які спрямовані в майбутнє й відштовхуються від етосу жертви, опорою може слугувати й відмова, і поразка. Це – жертва Христа як відкуплення гріхів та передумова Спасіння, але також і трагедія Голодомору. Жертва Христа об'єднала всіх живих: він не лише відкупив, але й об'єднав усіх нас своєю кров'ю. Голодомор теж об'єднав нас, але вже як українців, як тих, проти кого насамперед і був спрямований. Але Голодомор і об'єднав нас із людьми загалом, бо він, як і Голокост, – це не лише злочин проти одного з народів, а і злочин проти людей загалом. І не лише тому, що, попри спрямований проти євреїв Голокост, у нацистських таборах нищили не лише євреїв, не тому, що при Голодоморі гинули не лише українці. Навіть якщо б там були тільки євреї та українці, це все одно були б злочини проти всього людства. Голодомор відкупив нас, хоч це й не була добровільна жертва. Голодомор парадоксальним чином освятив відродження України, духовно й морально заклав неминучість Незалежності. Так, це парадокс для банального мислення. Так, це метафора. Та жертва і трагедія відкрила для українців як спільноти їхнє майбутнє. І тому неправі ті, хто каже, що незалежність упала на Україну випадково. Зовсім ні – «смертю смерть поправ».

Якщо говорити про Україну, то її есхатологічний духовно-інтелектуальний нурт теж має свій «пантеон жертв». Для України тими, хто «смертю смерть поправи», є й Тарас Шевченко, і Маркіян Шашкевич (*1811–1843*), і Леся Українка (*1871–1913*), і Митрополит Андрей Шептицький (*Роман Марія Александр Шептицький, 1865–1944*), і бл. Омелян Ковч (*1884–1944*), і, можливо, Гія Гонгадзе (*1969–2000*).

Цей «пантеон жертв», попри все, що будуть говорити, явно чи не явно проти-стоїть «пантеону національних героїв» – від князя Володимира до Степана Бандери та Романа Шухевича. Це два підходи і два різні пантеони.

Протистояння відбувалося і в минулому, коли ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов (1883–1973) відмовляв Тарасу Шевченкові чи Митрополиту Андрею права на місце в національному пантеоні. Дуже показовим є ставлення новітніх неонаціоналістичних середовищ, як-от ВО Свобода, до того ж Митрополита Андрея і особливо до найбільш морально чистої жертви – греко-католицького пароха з Перемишлян під Львовом блаженного Омеляна Ковча (1884–1944). Капелан Українських Січових Стрільців у часи Визвольних змагань 1918–1920 рр., під час Другої Світової війни, рятуючи євреїв, здійснив неймовірний чин: він залишився зі своєю паствою, яка шукала порятунку в його церкві, перемишлянськими євреями, до кінця. Коли їх повезли до нацистського табору смерті у Майданеку на знищення, він пішов із ними до печі крематорію. Пішов вільною волею. Не допомагали ніякі вмовляння, навіть прохання Митрополита Андрея.

Чи варто згадувати у цій статті такі формації, як ВО Свобода? Напевно, ні. Бо ж вона не є полемічною. Тим паче дуже промовистим є той факт, що успадкованою від попереднього складу Львівської обласної ради відзнаки імені Омеляна Ковча за весь час перебування при владі в раді ВО Свободи жодного відзначення не відбулося. Позиція більш, ніж зрозуміла, і з їхнього боку виправдана. Це конфлікт світоглядний. І не тільки тому, що Ковч рятував євреїв. Просто не співпадають картини світу. Бл. Омелян Ковч, йдучи до печі крематорію, будував майбутнє. Натомість традиціоналісти, а втім і така їхня провінційна відміна, як ВО Свобода, задивлені в минуле. Що, зрештою, теж має право на існування.

У зрілому, і, що головне, толерантному суспільстві мають право на життя всі інтелектуальні та політичні нурти. Потрібні і традиціоналісти, і консерватори, навіть консерватори наближені до націоналізму (прошу не плутати з нацистами), але так само мають право на існування й есхатологісти, профетисти, і post-просвітники (хоча й тут є свої ексцеси).

У реальній політиці ці нурти майже не бувають чистими. Люди не зовсім усвідомлюють, що поєднати лід та вогонь неможливо, якщо вони справжні. Можливо тільки тоді, коли і те, й інше є чистою профанацією. Так воно і є в нашій актуальній політиці. Тому ми зовсім не дивуємося, коли цілі політичні середовища називають себе націонал-демократами, націонал-комуністами, націонал-соціалістами, соціал-націоналістами, націонал-християнами чи християнськими націоналістами. Усе це дивні оксюмори. Але це зі світоглядної та формальної точки зору. Із точки зору політичної доцільності, яку краще називати політиканством, усе це не цілком життєздатне. Не лише посполиті громадяни чи члени політичних партій, але й політичні лідери рідко задумуються над абсурдністю цих дефініцій. Їх алогізм їм не муляє. Вони просто вішають на свої політичні проекти еkleктичні шильди, що складаються з наборів позбавлених сенсу слів. Головне, щоб ці покручі подобалися виборцям. А чи можна реалізувати програми, які вони окреслюють, то це нікого не цікавить. Бо ж мета наших сьогоднішніх політиків – не відстояти чи реалізувати якусь світоглядну концепцію, якусь картину світу, якесь бачення минулого чи майбутнього, а виграти вибори і по вуха та з насолодою зануритися у сьогодні.

Суть цих моїх зауваг до такої розгалуженої теми полягає в тому, щоб не лише зробити декілька кроків до прояснення духовно-ідеологічних підстав нашого суспільно-політичного життя, але й показати, що духовно-ідеологічний ландшафт сьогоднішньої України не є унікальним і укладається в загальносвітові тренди. А з іншого боку, підкреслити, що для успішного функціонування всякого сучасного європейського суспільства потрібна наявність обох тенденцій. Найбільшою проблемою для такої європейської та все ж національної держави з поліетнічним, різномовним, багато-конфесійним суспільством, як Україна, може стати домінування одного з цих способів мислення та діяння. Найкращим варіантом, варіантом непослідовним, еkleктичним, є конкуренція цих обох способів бачення щодо того, на якому фундаменті варто розбудовувати сучасну українську політичну націю. Має право на існування та своє місце й тенденція, яка охороняє минуле, підтримує культуру, національну ідентичність. Але так само має право на існування та своє місце й тенденція, що відкрита до майбутнього, яка дозволяє відкритися до людства, до універсальності, до модерності, відкритися до раціональності й, зрештою, – до Спасіння.

25 лютого 2012, Київ